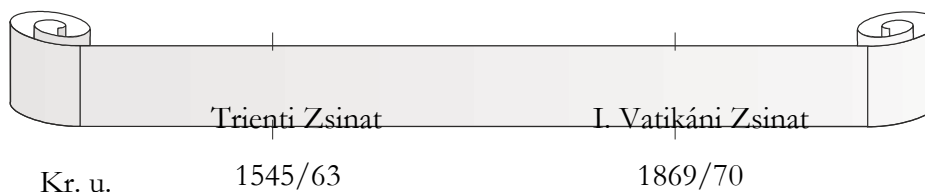

5. korszak: Az egyház intézményének szerveződése a Trienti Zsinattól az I. Vatikáni Zsinatig

1) *Az egyház terjedésének földrajzi és politikai színtere*

❖ *Európában és a Közel-Keleten* ❖

1566-1609: a spanyol fennhatóság alatt lévő németalföldi szabadságharc, amelynek eredményeként létrejön a független Egyesült Tartományok (Hollandia).

1618-1648: a vallási és politikai indíttatású harmincéves háború. 1620: Csehország osztrák tartománnyá lesz. 1648: a vesztfáliai békeszerződések: a császári cím névlegesen megmarad, de a Német-római Birodalom önálló államok sokaságára bomlik.

A Brit-szigetek politikai térképét az abszolút monarchia államformáját megdőntő angol forradalom (1640-1660), a királyság helyreállításának eseménye (1660-1688) és az alkotmányos királyság létrejöttét eredményező vértelen forradalom (1688-1689) rajzolta át.

A 18. század nagy történelmi eseményei:

1700-1721: a nagy északi háború: a svéd király által kezdeményezett konfliktus-sorozat az észak európai államok ellenében. A háború végén Svédország elveszíti a kontinensen lévő birtokait.

1701: a Brandenburgi Választófejedelemség és a Porosz Hercegség szövetségéből létrejön a Porosz Királyság.

1701-1714: a spanyol örökösödési háború. A spanyol trónért és az Európa feletti egyeduralomért vívott harcokban az osztrák Habsburgok (az angolokkal, hollandokkal, portugálokkal és a Porosz Királysággal szövetkezve) megütköznek a spanyolokkal, akiket a franciák és a bajorok támogatnak. Végkifejlet: a Bourbon-házból való V. Fülöp marad Spanyolország királya, aki azonban minden európai tartományát elveszíti.

1707: az angol és a skót parlament, valamint a két ország pénzügyi rendszerének egyesítésével létrejön Nagy-Britannia Egyesült Királysága.

1740–1748: az osztrák örökösödési háború több földrészre kiterjedő fegyveres konfliktus-sorozat. A Mária Terézia trónöröklési jogát megkérdőjelező hatalmak (Poroszország, Spanyolország, Bajor Választófejedelemség és Franciaország) harca a Habsburg Birodalom és szövetségesei (Nagy-Britannia, Hollandia és a Szárd-Piemonti Királyság) ellen. A háború elején a poroszok elfoglalják Sziléziát.

1756-1763: a hétéves háború szinte valamennyi kontinensre kiterjedő fegyveres összecsapások sorozata. Kitérésének oka egyrészt a Szilézia birtoklása miatti porosz-osztrák feszültség, másrészt a brit-francia gyarmati vetélkedés volt. A háború szembeállította egymással a Nagy-Britanniával szövetséges Poroszországot a Habsburg Birodalommal és francia, orosz, svéd stb. szövetségeseivel. A háború végén Szilézia a poroszoké maradt, a franciáknak pedig le kellett mondaniuk kanadai és indiai gyarmataikról a britek javára.

1775-1783: Nagy-Britannia veszít az amerikai függetlenségi háborúban (1776: a Függetlenségi Nyilatkozat). 1783: a keleti grúzok orosz pártfogás alá helyeztetik magukat.

1789-1799: a francia forradalom időszaka (1789: az abszolút monarchia megdöntése; 1791: az alkotmányos monarchia születése; 1792: a köztársaság kikiáltása, majd diktatúra; 1799: a forradalom korzikai származású tábornoka, B. Napóleon államcsínnyel átveszi a hatalmat).

1799: megkezdődnek az Európa és a gyarmatok politikai térképét átrajzoló napóleoni háborúk.

A 19. század jelentős történelmi eseményei:

1801-ben Írország is Nagy-Britannia Egyesült Királyság részévé válik.

1804-ben Napóleon életre hívja a Francia Császárságot, II. Ferenc, német-római császár pedig a Habsburg tartományokat egyesítő Osztrák Császárságot. Egyiptomban az albán származású M. Ali pasa lesz az alkirály, aki fokozatosan függetleníti magát az oszmán szultántól, és megteremti a modern Egyiptomot.

1806-ban hivatalosan is megszűnik a Német-római Császárság, a Habsburgok birodalma pedig két részre oszlik: az Osztrák Császárságra és a Magyar Királyságra.

1814/1815: a napóleoni háborúkat lezáró, illetve az Európa újra felosztásáról döntő Bécsi Kongresszus idején Franciaországban helyreállítják a Bourbon-királyságot, Észak-Itáliában pedig létrehozzák a Lombard-Velencei Királyságot. A Kongresszus létrehozza az osztrák vezetésű Német Szövetséget, és megteremti az orosz cárt, az osztrák császárt, valamint a porosz király Szent Szövetségét.

1816: a Kongresszus döntése alapján megszületik a Szicíliai Királyság és a Nápolyi Királyság egyesítésével a Szicíliai Kettős Királyság.

1826-1928: orosz-perzsa háború; Örményország keleti része orosz uralom alá kerül.

1830: Brüsszel fővárossal létrejön a Belga Királyság.

1831: Bagdad és környéke oszmán igazgatás alá kerül.

1832: a londoni egyezmény elismeri az Oszmán Birodalomból kiszakadó Görög Királyság önállóságát.

1848-49: az európai forradalmak időszaka. A forradalmi hullám 1848 januárjában a Szicíliai Kettős Királyság területéről, Palermóból indult ki, majd áterjedt egész Itáliára (Nápoly, Róma, Milánó, Velence) és szinte egész Európára (Párizs, Prága, Bécs, Pest, Berlin). A forradalmak fő

célkitűzései (alkotmányos kormányzás; a feudalizmus megdöntése; az itáliai és német területeken egységes állam létrehozása; nemzeti függetlenség stb.) a sajátos földrajzi, politikai és gazdasági helyzettől függően országonként eltértek egymástól. A forradalmak az év végére elbuktak, kivéve a pesti forradalmat, amely az 1849-es szabadságharccal folytatódott.

1861: Velence és a Pápai Állam kivételével létrejön az egységes Olasz Királyság.

1862: Havasalföld és Moldva vajdaságainak egyesítésével létrejön az egységes Románia.

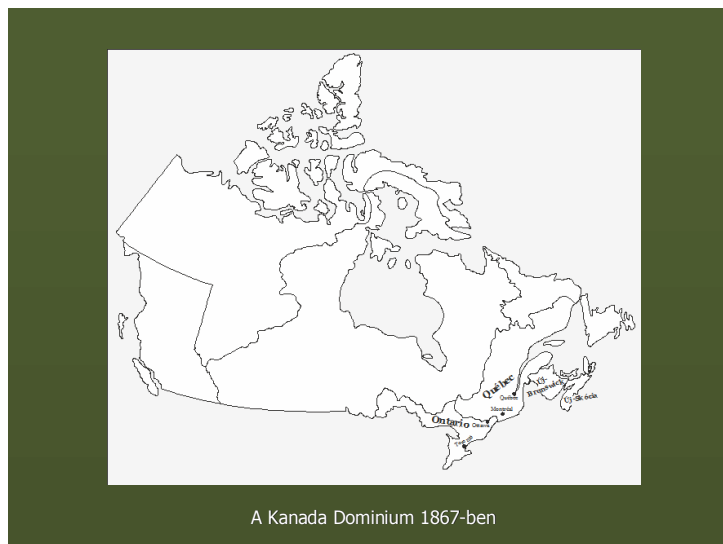
1867: a Német Szövetséget a poroszok által irányított Északnémet Szövetség váltja fel. – Az Osztrák Császárság Osztrák-Magyar Monarchiává alakul. Horvátország Magyarországhoz kerül.

1870: a pápák világi hatalma a Vatikán területére korlátozódik.

❖ az Európán kívüli világban ❖

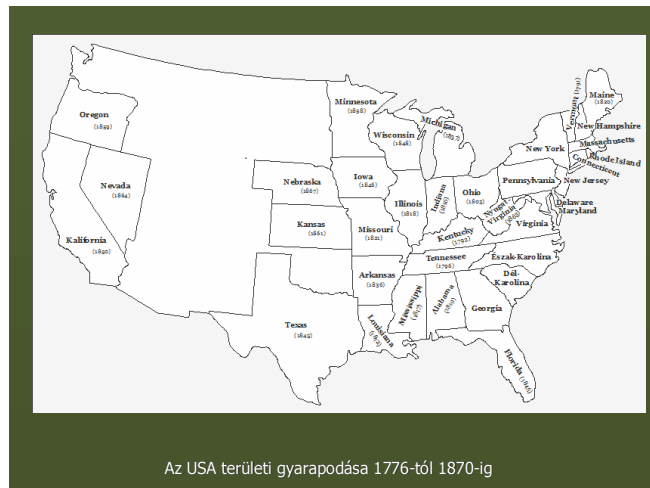
Az Európán kívüli világ felfedezésével és a 16. században kezdődő gyarmatosítással párhuzamosan az egyház terjedésének színtere is kitágul:

1867-ben – a korábbi francia és angol gyarmatosítást követően – a britek létrehozzák a Kanada (Québec és Ontario), Új-Brunswick és Új-Skócia tartományokból álló államszövetséget, a Kanada Domíniumot.

A Kanada Domínium 1867-ben

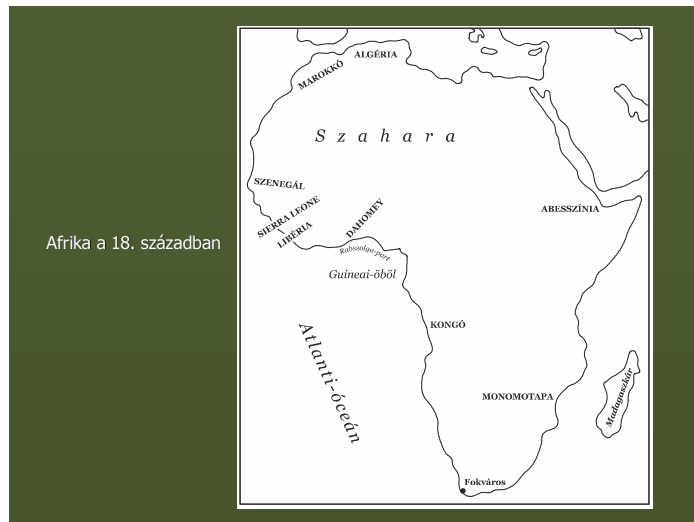
Az Észak-Amerika keleti partjain lévő brit gyarmatok lakói a függetlenségi háború (1775-1783) folyamán elszakadnak Nagy-Britanniától, és létrehozták a mai Amerikai Egyesült Államok (USA) elődjét. A telepesek 1776-ban a pennsylvaniai Philadelphiában kihirdetik a Függetlenségi Nyilatkozatot, amely kimondja a 13 brit gyarmat elszakadását az anyaországtól.

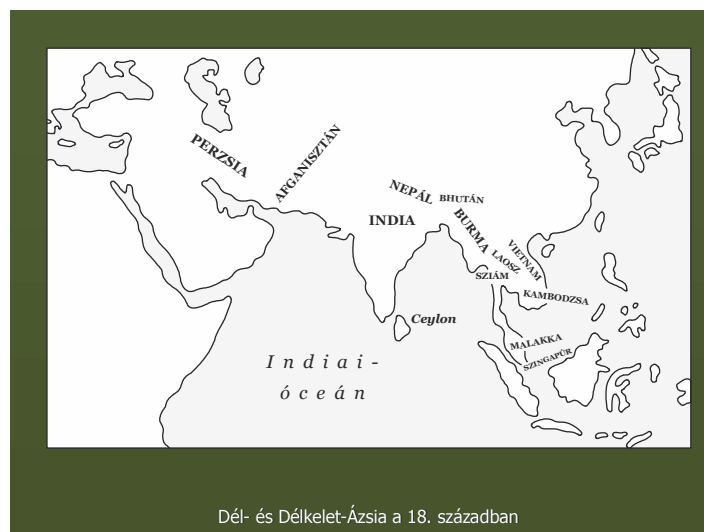
Latin-Amerika területén a 16. századtól kezdődően a spanyolok és a portugálok nagy gyarmatbirodalmakat hoznak létre, de kisebb gyarmatokat a franciák, a hollandok és az angolok is létesítenek. E gyarmatokból jönnek létre a 16-18. században Latin-Amerika mai államai. Ezeknek az államoknak a többsége a 19. század első felében nyeri el függetlenségét.

Az afrikai földrésznek a Szaharától délre lévő belső területe (Fekete Afrika) a 19. századig szinte teljesen ismeretlen a keresztény európaiak számára. A 16. század portugál, majd a következő századok francia, holland, német és brit gyarmatosítói nem a kontinens belsejében élő törzsekkel, hanem csak a partvidékek lakóival kerülnek kapcsolatba.

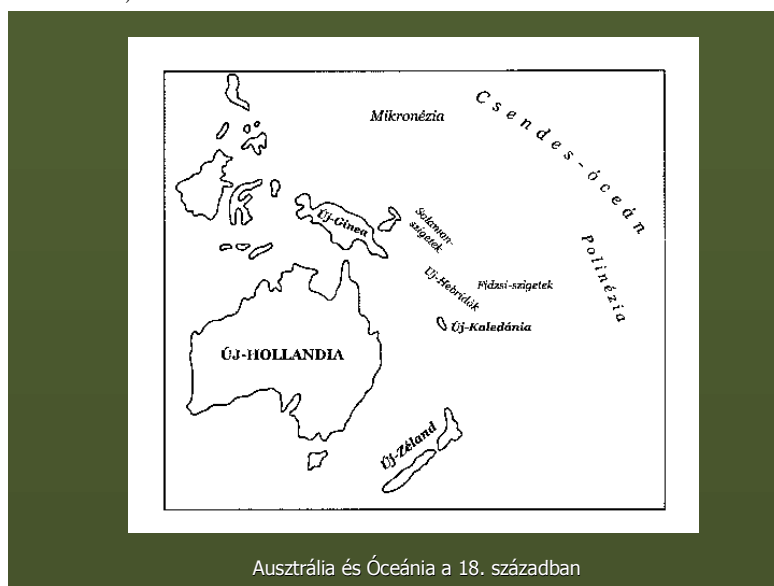
Dél- és Délkelet-Ázsia vidékei – Perzsia (ma: Irán), Afganisztán, India, Nepál, Bhután, Ceylon (ma: Srí Lanka) és Hátsó-India – a 16. századtól kezdve elsősorban a gyarmatosítás révén kerülnek kapcsolatba az európai világgal. – Az Indonéz Szigetvilág (a Nagy-Szunda-szigeteken Szumátra, Jáva, Borneó és Celebesz; a Kis-Szunda-szigetek; a Maluku-szigetek, valamint Nyugat-Pápua = Új-Guinea szigetének nyugati része) a 16. században az őslakosok és az arab kereskedők keveredéséből formálódó muzulmán királyságok sokaságából áll. A portugálok a század elején érkeznek a fűszereiről híres Maluku-szigetekre. Az őket követő spanyolok, hollandok és britek versengéséből a hollandok kerülnek ki győztesen: a 17. század végétől a Holland Kelet-indiai Társaság (1602-1799) a Jáva szigetén található Batávia (Jakarta) székhellyel már szinte az egész Indonéz Szigetvilágot uralja. – A Dél-kínai tengeren és a Csendes-óceánban lévő Fülöp-szigetek a 16. századtól kezdve spanyol fennhatóság alatt állt. Bár a maláj-polinéz eredetű filippínók és indonéziaiak által lakott területre a japánok, a hollandok és a britek is igényt tartanak, a spanyol fennhatóság mintegy háromszáz évig fennmarad.

Belső- és Kelet-Ázsiában, Kína, Mongólia, Korea és Japán területén az európai hódítóknak nem voltak sikereik. Ám a 16-19. században hosszabb-rövidebb időre ezek az ázsiai országok is kapcsolatba kerülnek a gyarmatosítókkal.

Új-Hollandia (Ausztrália) kontinensének felfedezése és holland részről való gyarmatosítása a 17. században kezdődik. A földrészt a 19. század elején brit koronagyarmatnak nyilvánítják, és ekkor kapja a latin *terra australis* (déli föld) kifejezés alapján az Ausztrália nevet. – A Polinéziát, Melanéziát és Mikronéziát magában foglaló Óceánia felfedezése és gyarmatosítása a 16. és a 19. század közti időszakban zajlik le.

2) Az egyházi hierarchia az 1545/63-tól 1869/70-ig terjedő időszakban

A 16-19. századig terjedő időszakban a nyugati egyházon belül a hierarchia történelmileg kialakult fokozataiban nem történt lényeges változás. A latin egyház missziós területein az apostoli prefektusok és vikáriusok csak abban különböztek a többi felszentelt paptól és püspöktől, hogy nem saját jogon, hanem a római pápa nevében végezték egyházkormányzati tevékenységüket. – A világi hívők helyenként közelebbi munkakapcsolatba kerültek a hierarchiával, mint korábban.

A 16-17. századi Magyarországon megjelentek a latin *licentia* (engedély) szóról elnevezett licenciátusok. Ők olyan világi személyek voltak, akik a 16. század végétől az esperesektől engedélyt kaptak arra, hogy misézés és gyóntatás kivételével lelkipásztori munkát végezhesenek.

A 17. századi Erdélyben a keresztények világiakból és papokból álló képviselő testületeket hoztak létre, amelyek az egyházközségek anyagi, illetve hivatali ügyeit intézték. E testületekből született meg (a püspökség akadályoztatása miatt) az egész gyulafehérvári egyházmegyét képviselő intézmény, amely

1653-tól a latin *status* (állam, állomány stb.) szóról megnevezve Erdélyi Római Katolikus Státus néven működött. 1691-ig, a gyulafehérvári püspöki szék helyreállításáig ez az intézmény kezelte az egyházmegye anyagi javait, gondoskodott a templomok, iskolák fenntartásáról, és döntött egyházfegyelmi kérdésekben.

A 16-19. századig terjedő időszakban lényegében a keleti egyház is megőrizte korábbi hierarchikus szerkezetét, és csak két tekintetben történt változás: az Oszmán Birodalomban megjelentek a millet-rendszer vezető pátriárkái. – Az oroszoknál és a görögöknél a pátriárka szerepét a Szent Szinódus vette át.

Az Oszmán Birodalmon belül egy-egy millet vezető pátriárkája csak abban különbözött pátriárka társaitól, hogy nagyobb politikai befolyással rendelkezett, mint az utóbbiak. – A 18. századi Oroszországban Nagy Péter cár megszüntette a patriarchátus intézményét, s helyébe legfőbb kormányzati szervként a Szent Szinódust tette. A Szent Szinódus tagjai kiválasztott püspökök és a cár által kijelölt világi hívők voltak, élén pedig protestáns mintára a legfőbb gondnok állt, akinek személye biztosította, hogy az egyház irányításában a cár akarata jusson érvényre. Ehhez hasonló változás történt a 19. századi Görögországban is, ahol a Konstantinápolytól elváló görög egyházat nem a pátriárka vezette, hanem a Szent Szinódus (püspökökből álló állandó tanácsadó testület, amelynek élén Athén és egész Görögország metropolitája állt).

A protestáns világban az egyházszervezet három formája alakult ki: az episzkopális, a presbiteri és a latin *congregatio* (egybegyűlés, összesereglés) szóról elnevezett kongregacionalista szervezet.

A püspöki vezetésű (görög eredetű szóval: episzkopális) modellt a lutheránusok és az anglikánok őrizték meg. Róma a lutheránusok és az anglikánok püspökszenteléseit (papszenteléseit) nem ismerte el érvényesnek.

A lelkészi és a presbiteri testület vezetése alatt álló presbiteri vagy zsinati (szinodális) modell általában Kálvin követőinél jutott érvényre. Skóciában például az 1688-as forradalom után a presbiteriánus szervezetű református felekezet államegyházzá lett. A magyarországi református gyülekezetek azért számítottak kivételnek, mert egy 1734-es királyi rendelet alapján csak akkor kaphattak állami elismerést, ha püspököt (szuperintendenst) választanak.

A Krisztus köré „összegyűlt” (kongregacionalista) protestáns egyházszervezet a hívek általános papságát hangsúlyozta, és elvetett mindféle hierarchiát.

Megjegyzés: A nyugati katolikus egyházban a cölibátus kötelező jellege a Trienti Zsinat után sem változott meg. Az egyesült keleti egyházak klerikusai esetében a már megkötött házasság érvényben maradhatott, de érvénytelenítő akadályává vált a magasabb szintű egyházi rendre való felszentelésnek. – A keleti egyházban a korábbi szabályozás maradt érvényben. – Az apostolok gyakorlatára hivatkozó protestáns felekezetek lelkészei és vezetői magukra nézve nem tartották kötelező érvényűnek a cölibátust.

3) Az egyház területi és szervezeti tagolódása 1545/63 és 1869/70 között

❖Európában és a Közel-Keleten❖

Az európai és a közel-keleti területeken a nyugati egyház a római pápa egyházfőségét elfogadó egyesült egyházakkal bővül.

A 16. század végén az akkoriban lengyel-litván fennhatóság alatt álló Breszt-Litovszk városában 1596-ban jött létre a Fehérorosz és az Ukrán Görögkatolikus Egyház. – A 17. századi Lembergben 1635-ben alakult meg az Örmény Katolikus Egyház, Ungvár körzetében 1646-ban született meg a Rutén (vagy Ruszin) Görögkatolikus Egyház, 1697-ben pedig Erdély területén élő orthodoxok csatlakoztak Rómához. – A 18. században 1721-ben született meg a Gyulafehérvár-fogarasi Görögkatolikus Püspökség, 1724-ben pedig az antióchiai Róm (melkita) Orthodox Patriarchátusból vált ki Damaszkuszban a Szír Katolikus Egyház. Az egyiptomi Kopt Katolikus Egyház 1741-ben jött létre, a kis-ázsiai Örmény Katolikus Patriarchátus pedig 1742-ben. A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség 1771-ben, a Nagyvárad 1776-ban, a Kőrösi pedig 1777-ben alakult meg. Az antióchiai Szír (monofizita vagy miafizita) Orthodox Patriarchátustól 1783-ban különült el a Szír Katolikus Patriarchátus. – A 19. században Eperjesen 1816-ban jött létre Görögkatolikus Püspökség. A Jeruzsálemi Görögkatolikus

Patriarchátus 1838-ban, a Szamosújvári és a Lugosi Görögkatolikus Püspökség pedig 1850-ben alakult meg.

A keleti egyházban kiegészül a nagy történelmi orthodox patriarchátusok (Alexandria, Antióchia, Konstantinápoly, Jeruzsálem) sora.

A Moszkvai Patriarchátus 1589-ben jött létre. Az Oszmán Birodalomtól elszakadó Görögországi Királyság Orthodox Egyháza 1833-ban vált autokefál (önálló) érseki egyházzá. A karlócai Szerb Exarchátus (az egyházmegyéhez hasonló, de még nem egyházmegyei jogú intézmény) 1848-ban kapott patriarchátusi rangot. A Román Orthodox Egyház 1855-ben lett autokefál érseki vezetésű egyházzá. A bolgár orthodoxok 1870-ben Isztambul székhellyel hozták létre az Autokefál Bolgár Exarchátust. – Egyes részegyházakban időlegesen (például a 18. századi orosz orthodox egyházban) vagy véglegesen (a 19. századi görög orthodox egyházban) az egyházfő szerepét a Szent Szinódus vette át.

Az európai protestáns világ a 16. századtól kezdve további felekezetekre tagolódik, és ebben a formájában vesz részt a hittérítés munkájában. A 16-17. századi Brit-szigeteken megjelennek a puritánok, a baptisták, a kvékerek, az anglikán egyházon belül pedig a Felső és az Alsó Egyházi Párt. A 18. századi Nagy-Britanniában evangéliumi megújulási mozgalomként alakul meg a metodista felekezet. A 19. századi Nagy-Britanniában az anglikán egyházon belül születik meg a „Széles Egyházi Pártnak” nevezett irányzat, és a katolikus tanítás felé közeledő Oxford-mozgalom.

A latin *purificare* (megtisztítani) igéről elnevezett puritánok azok a protestánsok, akik a kálvinizmus hatása alatt az anglikán egyházat meg akarták tisztítani mindazoktól a gyakorlatoktól, amelyek közvetlenül nem igazolhatók az evangéliumból, és szigorú evangéliumi erkölcsöt hirdettek. A puritán mozgalom a 16-17. század fordulóján két irányra szakadt: a presbiteriánusok és a latin *independens* (független) szóról elnevezett independensek táborára. A presbiteriánusok elutasították az államegyházat (a király egyházfői hivatalát), a püspökség intézményét, de gyülekezeteik irányításában elfogadták a lelkészekből és világiakból álló presbitérium vezető szerepét. Az independensek radikálisabbak voltak: szerintük a gyülekezet tagjait egyedül Krisztus gyűjti össze, s a közösségben nincs szükség semmiféle hierarchiára. E radikális irányzat tagjait nevezték később kongregacionalistáknak.

A 17. század eleji Angliában a hollandiai újrakeresztelő mozgalmak hatására jött létre a baptisták közössége. A baptisták csak felnőtteket kereszteltek, mert tudatosan csak ők képesek megvallani hitüket (vö. Mk 16,16). A keresztelést alámerítéssel végző első gyülekezetek az „Egyetemes Baptisták” elnevezést kapták, mert azt vallották, hogy Krisztus minden emberért meghalt, s nem csupán a kiválasztottakért. A Részleges Baptisták közössége – amely azt hirdette, hogy Krisztus csak a kiválasztottakért halt meg – 1640-ben jött létre Londonban. A baptisták általában elutasítanak mindenféle egyházi intézményt, szervezetet és hagyományt (hitvallást és dogmát). Az állam és az egyház szétválasztását sürgetik. Felfogásuk szerint a hit egyedüli zsinórmértéke a Szentírás: a Szentháromságot elfogadják, a szentségeket (keresztséget, úrvacsorát) kálvinista módon értelmezik, és a hierarchia helyébe a házi papságot állítják. Szentelnek ugyan szolgákat, de ők csak a szeretet példamutató gyakorlásában, és nem joghatóságilag állnak a házi papok fölött.

Az angol *quake* (remeg, reszket, borzong) szóról elnevezett kvékerek anglikán szabadegyházát a puritán és a misztikus élmények iránt fogékony G. Fox († 1691) alapította Észak-Angliában. A közösség tagjai feltehetően az elragadtatásaikban tanúsított remegő testmozgásukról kapták nevüket. A kvékerek a Szentlélek általi belső megvilágosítást hangsúlyozták, és elutasították az anglikán államegyházat. Tanításuk szerint: nincs szükség látható egyházra, szentségekre, dogmákra stb.; a Lélek közvetlenül ragadja meg az embert, s ha valakit megvilágosít, az illető közölheti élményét a gyülekezet többi tagjával. Erkölcsük szerint: a legfontosabb vallási cselekedet az embertársak szolgálata; helytelen minden társadalmi megkülönböztetés; elvetendő a háború, az eskütétel, az alkohol és a fényűző élet minden formája.

A 16-17. században az anglikán egyházon belül egyre jobban elkülönült egymástól két irányzat. A „Felső Egyházi Párt” (ang. *High Church Party*) hívei, akiket később anglikatolikusoknak is neveztek, a katolikus hagyományokat elevenítették fel: a pápa főségét és a cölibátus kötelező érvényét leszámítva megtartották a katolikus hierarchiát és egyházszervezetet; a liturgiában elfogadták a hét szentséget. Az irányzattal szemben álló „Alsó Egyházi Párt” (ang. *Low Church Party*) hívei ellenben az anglikán egyház protestáns jellegét emelték ki: az egyházszervezetben a protestáns hagyományokat követték; a

liturgiában csak a keresztséget és az úrvacsorát tartották krisztusi alapítású szentségnek, s a többi legfeljebb szentségi rítusnak tekintették. A 18. században e párton belül született meg az evangéliumi (ang. *evangelical*) irányzat, amelynek tagjai nagyon fontosnak tartották a megtérést, a személyes elköteleződést és az evangéliumi útmutatásoknak megfelelő életvitelt.

A 18. század folyamán az oxfordi J. Wesley († 1791) anglikán lelkész és az öccse köré csoportosult fiatalok rendszeresen végzett imádságaik, közös szentírásolvasásaik, gyakori böjtjeik és az úrvacsorán való részvételük, vagyis szabályozott keresztény életvitelük alapján kapták társaiktól a „módszeresek” nevet. A metodizmus egyházszervezetében a püspöki és presbiteri gyakorlat elemei keverednek. A liturgiában az „Alsó Egyházi Párt” szentségtanát fogadja el. A közösség jellegzetes tanítása, hogy a megtérésben fontos az érzelmi átélés. A metodisták missziós lelkületűek: adott esetben a nyílt utcán hirdetik az igét, látogatják a börtönök foglyait, lelki gondozásba veszik az egyszerű embereket.

A 19. századi Nagy-Britanniában az anglikán egyházon belül született meg a „Széles Egyházi Párt” (ang. *Broad Church Party*) vagy liberális irányzat. E párt arról kapta nevét, hogy „felvilágosult” tagjai az anglikán egyházi közösség szervezetének, liturgiájának és tanításának bemutatásában, illetve értelmezésében szélesebb körű szabadságot igényeltek, mint amekkorát a „felső” vagy az „alsó egyházi párt” megengedett. Az irányzat hívei hangoztatták: az egyház tanítását úgy kell megfogalmazni, hogy harmonikusan illeszkedjen a kor tudományos vívmányaihoz, a keresztény gyakorlatot pedig úgy kell átalakítani, hogy választ tudjon adni a modern idők politikai (szociális és társadalmi) kihívásaira.

Az anglikán egyház lelki, szellemi megújítására törekvő Oxford-mozgalom 1833-tól kezdve éreztette hatását. Vezetői a megújulás eszköztéként a katolikus egyház tanításához és gyakorlataihoz való közelítésben látták. A mozgalom egyik alapító tagja volt J. H. Newman († 1890), anglikán teológus és lelkész, aki 1845-ben katolikussá lett, és a katolikus egyház bíborosaként halt meg.

❖ az Európán kívüli világban ❖

A gyarmatosítással párhuzamosan az újonnan felfedezett „világokban” is megkezdődik a katolikus, az orthodox és a protestáns hittenjesztés (lat. *missio*).

A katolikus egyház missziós területein, ahol nem lehetett püspökségeket alapítani, a Szentszék apostoli prefektúrákat vagy vikariátusokat hoz létre. A prefektúra vezetője a pápa nevében kormányzó felszentelt pap, a vikariátusé pedig általában címzetes püspök. A hittenjesztés művét missziós társaságok segítik.

Katolikus részről a missziók munkáját többek között az 1622-ben létrehozott Római Hittenjesztési Kongregáció és az 1625-ben alapított Lazaristák Missziós Kongregációja kezdte meg. A Picpus Társaság, azaz Jézus és Mária Szívének Örökimádó Kongregációja, amely arról a párizsi utcáról kapta a Picpus nevet, amelyben első központja volt, 1800-ban alakult meg. E szerzetesi kongregáció 1826-ban kezdte el missziós tevékenységét Óceániában. A maristák vagy a Mária Társasága Franciaországban született meg 1816-ban. A klerikusokból álló kongregáció 1836-ban kapott először missziós megbízást Óceánia területére.

A keleti egyházak a katolikus misszióval párhuzamosan kisebb-nagyobb közösségek létrehozásával terjednek el az Európán kívüli világ minden részén.

A 16. században létrejött protestáns egyházak, illetve a később tőlük elszakadó protestáns jellegű felekezetek a katolikusokhoz hasonlóan végzik az Európán kívüli világ megnyerését a kereszténység számára.

A protestáns missziós közösségekben a jelentősebbek közé tartozott a Baptista Missziós Társaság, amely 1792-ben született meg Angliában. Az óceániai és az afrikai hittenjesztést célzó Londoni Missziós Társaságot 1795-ben anglikán és kongregacionalista felekezetek hozták létre. Az 1864-ben alakult skóciai Presbiteriánus Missziós Társaság elsősorban Kínába irányította hittérítőit.

Az 1867-ben létrejött Kanada Dominion elődjéül szolgáló gyarmatokon a 17. század elején előbb francia katolikus, majd anglikán misszionáriusok kezdik meg a kereszténység terjesztését. A 18. század közepén, amikor a francia gyarmatok brit kézre kerülnek, az anglikanizmus lesz az államvallás. A század végén azonban a québeci katolikusok számára a britek vallásszabadságot

biztosítanak. A 19. század közepén az anglikanizmus államvallás jellege megszűnik, s ettől kezdve az anglikánok, a katolikusok és a keleti egyházak párhuzamosan végzik a missziós munkát.

Az indiánok között végzett ferences, majd jezsuita hittérítés hitelét rontotta az a tény, hogy a hittérítők a gyarmatosító franciák fegyvereinek védelme alatt végezték munkájukat. A 17. század közepe táján nyolc jezsuita misszionárius halt vértanúhalált az irokézok között. Québec katolikus egyházmegyéje 1674-ben jött létre. – A 18. század közepén, a francia gyarmatok brit kézre kerülését követően a gyarmatokon az anglikanizmus lett az államvallás. A Québec tartományában élő francia katolikusok azonban a kezdeti korlátozó intézkedések után fellélegezhettek: az 1774-es Québec-törvény számukra is biztosította a szabad vallásgyakorlatot. Új-Skóciában Halifax anglikán egyházmegyéje 1787-ben létesült. Québec tartomány fővárosának anglikán püspöksége 1793-ban született meg. Montréal katolikus püspökségét 1836-ban létesítették. Ontarióban Toronto anglikán egyházmegyéje 1839-ben, katolikus püspöksége pedig 1841-ben alakult meg. Új-Skóciában Halifax katolikus egyházmegyéjét 1842-ben alapították. Az Új-Brunswick tartományban lévő Saint John katolikus püspökség gyökerei ugyancsak 1842-re nyúlnak vissza. Az Új-Brunswick tartományban lévő Fredericton anglikán egyházmegyéjét 1845-ben hozták létre, Québec tartomány anglikán egyházmegyéjét pedig 1850-ben. 1852-ben az anglikanizmus államvallás jellege megszűnt.

Az Amerikai Egyesült Államokat 1776-ban létrehozó tizenhárom gyarmaton a hittérítést főként európai protestánsok, katolikusok és kivándorló orthodoxok végzik. A felekezetek életében és tevékenységében jelentős változást hoz az 1789-ben megfogalmazott alkotmánymódosításokat tartalmazó oklevél (ang. *Bill of Rights*), amely többek között a vallásszabadságot is biztosítja.

Connecticut területén 1784-ben, New Jersey államban 1785-ben, New York államban pedig 1787-ben létesült anglikán episzkopális egyházmegye. Maryland területén 1789-ben katolikus püspökség jött létre. Rhode Island és Virginia 1790-ben kapott anglikán püspökséget. Massachusetts, New York és Pennsylvania államaiban 1808-ban alakult katolikus püspökség. Virginia és Dél-Karolina katolikus püspöksége 1820-ban jött létre. Georgiában 1823-ban, New Hampshire területén pedig 1841-ben létesült anglikán episzkopális egyházmegye. Connecticut államában 1843-ban, New Jersey területén 1853-ban, Delaware államában pedig 1868-ban jött létre katolikus püspökség.

Az USA-hoz 1776 és 1870 között csatlakozó államok mindegyikében, ahol a csatlakozás előtt spanyolok vagy franciák voltak a gyarmatosítók, általában a katolikus hittérítők jutnak előnyösebb helyzetbe a protestánsokkal szemben. – Az Egyesült Államok területén tevékenykedő protestánsok között új gyülekezetként jelenik meg az Amerikai Episzkopális Egyház, az amisek gyülekezete, a mormonok közössége, az Észak-amerikai Evangéliumi Zsinat, valamint az adventisták és a hetednapi adventisták vallási csoportja.

Az Amerikai Episzkopális Egyház alapokmányát kilenc amerikai anglikán egyházmegye képviselője írta alá 1789-ben Philadelphiában. Ez az egyház továbbra is közösségben maradt Anglia Egyházával, de elutasította azt a tanítást, amely szerint a mindenkor brit uralkodó az anglikán egyház feje.

Az amis protestáns irányzat J. Amman († 1730) svájci újrakeresztelő vallási vezetőről kapta nevét. Az Európából kivándorló amisek a 18. században jelentek meg Pennsylvania területén. Az újrakeresztelő gyülekezet konzervatív tagjai ódivatú öltözékben járnak, elektromos áramot, autót és telefont nem használnak. A közösség tagjai nem vonulnak be katonának, s mivel az állam és az egyház teljes szétválasztását hirdetik, nem veszik igénybe a szociális juttatásokat, nem fogadnak el semmilyen formában anyagi segítséget az államtól, és nem kötnek biztosítást.

A mormonok közösségét (az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztustól eredő Egyházát) 1830-ban ifj. J. Smith († 1844) alapította New York külvárosában. A világvégét közeli időpontra váró közösség a nevét arról a Mormon nevű keresztény prófétáról kapta, aki Smith képzeletvilága szerint a 4. századi Amerika földjén élt, és a megromlott krisztusi egyház megújítása érdekében aranylemezekre írt egy művet, amely a Bibliát „magyarázva” megmutatta a megújulás útját. Ez a megújulás azonban csak a 19. században kezdődött el. Smith állítólag egy angyal segítségével megtalálta az említett művet, amelyet angolra fordított és saját vallási eszméivel is kiegészített. A mormonok a társadalom erkölcsi megújításában az alkohol- és kábítószer fogyasztás felszámolására helyezték a hangsúlyt, de megengedték például a többnejűséget. Bár számuk rohamosan nőtt, sok helyen (éppen a többnejűség megengedése miatt) üldözték is őket. Közösségük vándorlásra kényszerült, míg végül 1847-ben a mai Utah területén Salt Lake City székhellyel alapítottak államot.

Az Észak-amerikai Evangéliumi Zsinat nevű egyház porosz mintára kálvinista és lutheránus felekezetek egyesülésével 1840-ben jött létre Missouri államban.

A latin *adventus* (eljövetel) szóról elnevezett adventista felekezet megalapítója Massachusettsből származik. W. Miller († 1849) baptista prédikátor figyelmen kívül hagyta a Krisztus második eljövetelének kiszámíthatatlanságára utaló bibliai kijelentést (vö. Mk 13,32), és úgy gondolta, Krisztus második eljövetele 1843-ban lesz, és ekkor fejeződik be a történelem. – Miután a világ vége elmaradt, a különféle adventista csoportok megpróbálták megmagyarázni a nagy „csalódást” (például így: a megjövendőlt időben Krisztus nem a földre jött el, hanem a mennyei szentélybe lépett be, hogy előkészítse a világmindenség ítéletét. Krisztus második eljövetele közel van, de pontos időpontját nem lehet kiszámítani). Az adventista csoportok közül a legismertebb és legelterjedtebb a Hetednap Adventista Egyház, amely 1863-ban alakult Michigan állam területén. Az egyház alapítói közül kiemelkedő szerep jutott E. G. White († 1915) asszonynak. E kis-egyház tagjai úgy gondolták, nincs bibliai alapja annak, hogy a hét hetedik napjának a vasárnapot tartsuk, ezért ők a zsidókhoz hasonlóan a szombatot ünnepelték hetedik napként (e gyakorlatukra utal a nevükben szereplő „hetednap” jelző).

Latin-Amerika területén a spanyol, az angol, a holland és a francia befolyás alatt álló vidékeken, valamint Brazília portugál gyarmatán a 16. században szerzetesek kezdik meg a hittérítést, s a legtöbb helyen ekkor jönnek létre az első püspökségek is. A 19. században függetlenné váló államokban folytatódik a misszió, amely egyes helyeken protestáns hittérítéssel egészül ki.

A 17. században a jezsuiták és a ferencesek, akik meg akarják védeni a megtérítendő indiánokat a gyarmatosító földbirtokosok túlkapásaival szemben, szerzetesi vezetésű, de önkormányzattal is rendelkező zárt telepeket (redukciókat) hoznak létre a mai Mexikó, Ecuador, Bolívia, Brazília, Argentína stb. térségeiben.

Afrikában a 16-19. század közti időszakban elsősorban a gyarmatosítók által feltárt partvidékek államalakulataiban jelennek meg a katolikus, a protestáns és az orthodox hittérítők.

Algériában már a 16. században megalakult egy apostoli vikariátus, de Algír püspöksége csak a 19. században jöhetett létre. Marokkóban a 17. században alapítottak apostoli prefektúrát. A szenegáli apostoli vikariátus a 19. század közepén létesült. A Kongó- Királyságban a 16-17. században volt egy katolikus püspökség, amelyet azonban később felszámoltak. Fokföldön a Szentszék csak a 19. század elején alapíthatott apostoli vikariátust. Madagaszkár szigetén a Szentszék a 19. század elején apostoli prefektúrát létesített. Etiópiában – ahol már korábban meggyökerezett a kereszténység – az orthodox és a latin keresztények a 17. században rövid időre megbékéltek egymással, de aztán újra fellángoltak közöttük a hittani és liturgikus viták.

A Dél- és Délkelet-Ázsia körzetében élő népek a 16-17. századtól kezdve kerülnek kapcsolatba a kereszténységgel. A térségben a katolikus hittérítők mellett orthodoxok és protestánsok is tevékenykednek.

Perzsiában a 16. században keleti szír (káld) katolikus patriarchátus, a 17. században pedig latin szertartású püspökség létesült. A 19. század elején a protestáns misszió jelent meg a térségben, a század közepén pedig az örmény orthodox egyház hozott létre püspökséget. – Afganisztán területén a kereszténység az iszlám megjelenése után nem tudott meggyökerezni. – Az India nyugati partjain élő Tamás-keresztényekre (a Szír Malabár Katolikus Egyházra) a portugál gyarmatosítók 1599-ben rákényszerítették a latin szertartásrendet. Ennek ellenhatásaként a 17. század közepén létrejött a Szír Malankár Orthodox Egyház. – Nepálban és Bhutánban nem jöhetett létre keresztény egyházszervezet. – Ceylon szigetén a 19. század közepén két apostoli vikariátus is létesült. – Hátsó-Indiában Sziám területén egy, Vietnam területén pedig két apostoli vikariátus alakult a 17. században. A 19. század közepén apostoli prefektúra létesült Kambodzsában, illetve apostoli vikariátus Malakkában.

A Dél- és Délkelet Ázsia tengeri részén lévő Indonéz Szigetvilágban elsősorban a protestáns hithirdetők érnek el sikereket, a Fülöp-szigeteken azonban a katolikusok bizonyulnak hatékonyabbnak.

Az Indonéz Szigetvilágban a holland és brit protestáns gyarmatosítók fölénye miatt a katolikus hittérítés háttérbe szorult. Ennek ellenére a jávai Jakarta városában 1807-ben apostoli prefektúra létesülhetett. Borneó szigetén a Szentszék a 19. század közepén létesített apostoli prefektúrát. – A Fülöp-szigeteken a spanyol katolikus hittérítők a 16. századtól kezdve sikeresen hirdették az

evangéliumot. Manila katolikus püspöksége 1579-ben jött létre. A misszionáriusok olyan eredményes munkát végeztek, hogy a 19. század második felére a szigetek lakónak túlnyomó része katolikussá lett.

Belső- és Kelet-Ázsiában (Kína, Belső-Mongólia, Korea és Japán területén) a keresztény igehirdetők csak szerény eredményeket érnek el.

A Kína délkeleti partjainál lévő Makaón a Szentszék a 16. század végén püspökséget állított fel. A következő századokban apostoli vikariátusok is létesülhettek az országban. – Belső-Mongólia területén csak a 19. század közepe felé jöhetett létre apostoli vikariátus. – A 19. századi Koreában felállított apostoli vikariátus a század közepe felé kezdődő üldözések miatt nem volt hosszú életű. – Japánban a 16. században létrejött egy katolikus püspökség. A század végén azonban megkezdődött a nyugati világ kémeinek tekintett keresztények üldözése: nagyon magas volt a vértanúk száma.

Ausztráliában a keresztény hittérítés a 18. században protestáns kezdeményezésre indul meg, a rendszeres katolikus misszió pedig csak a 19. században kezdődhet el.

Ausztrália első hittérítői a 18. században brit protestánsok voltak. A rendszeres katolikus hittérítés csak 1834-ben, egy apostoli vikariátus felállítását követően kezdődhetett meg. Sydney egyházmegyéje 1842-ben, Melbourne püspöksége pedig 1847-ben jött létre.

A Melanéziát, Mikronéziát és Polinéziát magában foglaló Óceániában a hittérítés protestáns és katolikus részről egyaránt a 18. században kezdődik el, s a 19. században válik erőteljesebbé.

Katolikus részről a Hitterjesztési Kongregáció 1829-ben hozta létre az Óceániai Apostoli Prefektúrát, amelynek központja a hawaii-szigeteki Honolulu lett. Ebből a prefektúrából jött létre 1833-ban a Kelet-óceániai és a Nyugat-óceániai Apostoli Vikariátus. 1842-ben a Hitterjesztési Kongregáció a nyugati vikariátus területéből kiszakítva hozta létre a Közép-óceániai Apostoli Vikariátust.

4) A római püspöki szék helyzete 1545/63 és 1869/70 között

A római kúria (lat. *curia romana*), vagyis a pápai kormányzati szervek összessége, a 16. század végén átszerveződik, amennyiben új bíborosi kongregációk jönnek létre.

V. Sixtus pápa 1588-ban 15-re emelte a bíborosi kongregációk számát. A bíborosi kongregációk, vagyis a különféle egyházkormányzati (szertartásbeli, hittani, személyi stb.) ügyekkel foglalkozó testületek a római kúria végrehajtói hatalommal rendelkező hatóságai voltak. A kongregációk száma, neve és szervezeti felépítése a történelem folyamán sokszor átalakult.

A római püspöki szék betöltésének módja a 17. században változik meg. A változás kiváltó oka az, hogy az európai uralkodók erőszakkal vagy egyes bíborosok „megnyerése” útján gyakorta saját jelöltjüket akarják a pápai trónra juttatni.

A pápaválasztás függetlenségének biztosítása érdekében XV. Gergely pápa 1621-ben módosította a pápaválasztás szabályzatát. Ez a szabályzat a két korábbi módszer (a bíborosi közfelkiáltással vagy megbízottak közvetítésével történő választás) lehetőségének meghagyásával a bíborosok számára előírta a választólappal való titkos szavazást.

Az I. Vatikáni Zsinat a pápa tiszteletbeli elsőbbségének (lat. *primatus*) és csatlakozhatatlanságának (lat. *infallibilitas*) hittételként való kihirdetésével hangsúlyozza Róma püspökének méltóságát.

Az I. Vatikáni Zsinat értelmezésében a pápai primátus azt jelenti, hogy Róma püspöke valamennyi apostol fejedelme, az egész egyház látható feje, akinek nem csupán tiszteletbeli elsőbbsége van a többi püspökkel szemben, hanem közvetlen, valódi és sajátos joghatóságú hatalma. – Megjegyzendő, hogy a zsinati atyák, nem tisztázták, hogy a pápa miként gyakorolhatná hitelesen ezt a tiszteletbeli elsőbbségnél „nagyobb” egyházkormányzati hatalmát (vö. II. János Pál pápának a primátus hiteles gyakorlására vonatkozó kérdése 1995-ben). – A hittételt természetesen a keleti egyház és a protestantizmus nem tudta elfogadni, s a zsinati atyák kisebbségben lévő csoportja is megfogalmazta a dogma félreérthetőségével kapcsolatos aggodalmait,

A pápai tévedhetetlenség dogmája ezt jelenti: amikor a római püspök tanítói székéből (lat. *ex cathedra*) beszél, azaz, amikor minden keresztény pásztorként és tanítójaként meghatározza, hogy egy hitbeli vagy erkölcsi tanítás az egyetemes egyház számára kötelező, a Péter apostol személyén keresztül ígért isteni segítség révén (vö. Lk 22,32) tévedhetetlenül tanít, s a pápa ilyen jellegű megnyilatkozásai nem az egyház beleegyezése miatt, hanem önmagukból kifolyólag megmásíthatatlanok (vö. DH 3074). – Ezt a

hagyományban gyökerező dogmát akkor értjük jól, ha figyelembe vesszük: az egyház nem azért hisz valamilyen hitigazságot, mert a pápa tanítja, hanem a pápa azért tanítja, mert ez az egyház hite. Mindenesetre a keleti egyház és a protestáns világ ezt a hittételt sem tudta elfogadni. A keletiek esetében a dogma mondanivalójának elfogadását szemléletbeli és nyelvi különbözőségek is akadályozták. A keleti felfogásban elválaszthatatlan egymástól az elméleti tévedhetetlenség és a tévedhetetlen (szent) élet. Így például a „tévedhetetlenség” kifejezés egyházi szláv megfelelője (*nyepogresityelnoszty*) vétkezhetetlenséget is jelent. Nem csoda, hogy az orthodoxok elutasították azt a formulát, amely számukra azt is sugallta, hogy a pápa nem vétkezhet.